
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia filologiczne z. 36; Filologia Polska 1994 (15)

FRANCISZEK NOWAK
WSP w Bydgoszczy

STATYSTYKA JEZYKOZNAWCZA W DYDAKTYCE ORTOGRAFII

Statystyka językoznawcza jest spadkobierczynią tradycji bardzo starych. Już gramatycy aleksandryjscy opracowali wykaz *hapax legomenów*¹ Homera, a masureci² policzyli wszystkie samogłoski w tekście hebrajskim Biblii. Od XIX wieku badania języków oparto na ogromnych inwentarzach liczbowych, które potem zastąpiła udoskonalona analiza statystyczna.

Rozkład elementów językowych zainteresował inżynierów łączności, psychologów, statystyków i językoznawców. Statystyką językoznawczą interesowali się tacy językoznawcy, jak: Wiliam Dwight Whitney, Otto Riemann, Gaston Paris, Ferdinand de Saussure, Nikolaj Sergeevič Trubeckoj. Jednak dopiero dzięki G.K. Zipfowi, G.U. Yule'owi i J.R. Rossowi uświadomiono sobie możliwości analizy opartej na metodach ścisłych. Do tego czasu można było mówić o językoznawstwie ilościowym, które jednak nie zasługiwało na miano statystycznego.

Językoznawstwo statystyczne w Polsce sięga początków dwudziestego wieku, przy czym najważniejsze prace w tej dziedzinie powstały w ostatnim trzydziestoleciu.³

Językoznawstwo statystyczne każde naukowe badanie zjawisk językowych,

wszystkie wynikające zeń wnioski ujmuje w formę statystyczną, chociażby w najprostszej postaci. Zarówno znaczenie leksykalne wyrazów, jak i reguły gramatyczne są w językoznawstwie statystycznym wartościami przeciętnymi, ustalonymi na podstawie pewnej liczby obserwacji, bez względu na to, czy obserwacje te dotyczyły systematycznie zbieranego materiału, czy też stanowią nasze doświadczenia co do języka.

Statystyka językoznawcza od dawna jest stosowana w badaniach dydaktyki szkolnej w zakresie języka uczniów szkoły podstawowej⁴, natomiast o wiele mniejsze jest jej wykorzystanie w badaniach dydaktyki ortografii.⁵ Badania języka uczniów na ogół wiązały się ilościowym charakterem badanych cech. Często opisywano język uczniów ze względów czysto metodycznych, badając przy okazji błędy ortograficzne. Nie posługiwano się w tych pracach żadną jednostką miary, ponieważ jedna kategoria oznaczona większą liczbą niż druga informowała o tym, że przewyższa tę drugą pod danym względem.

Badając współczesny język pisany uczniów przede wszystkim korzystam z metod badawczych statystyki językoznawczej, gdyż traktuję je jako metody nauk ścisłych.

W dydaktyce ortografii należy się głównie posługiwać metodami nauk ścisłych. Nie trudno określić różnicę między metodą ścisłą a nieścisłą. Metoda, która stosowana przez różnych badaczy daje rezultaty identyczne, jest ścisłą; natomiast metoda, stosowana przez różnych badaczy, dająca różne wyniki, jest nieścisłą. Oznacza to, że ortografia i jej dydaktyka powinny stanowić system poprawnie uzasadnionych twierdzeń i hipotez dotyczących zjawisk, zależności i prawidłowości, które są w istocie wartościami statystycznymi, ustalonymi na podstawie pewnej liczby obserwacji. Przeniknięcie statystyki językoznawczej do dydaktyki ortografii oznacza nowe możliwości w nauczaniu pisowni.

Dlaczego tak wiele trudu poświęca się nauczaniu umiejętności poprawnej pisowni, co wyraża się w sięganiu aż do metod matematycznych?

Człowiek XX wieku nawet nie jest w stanie sobie wyobrazić, jak trudno byłoby żyć bez pisma, na przykład bez książki, gazety, listu i wszelkiego rodzaju druków urzędowych, dokumentów i umów. Całe nasze życie od początków średniowiecza obraca się w kręgu pisma.

Nasze polityczne, ekonomiczne i kulturalne życie razem wzięte nie mogłoby egzystować bez pisma.

Pismo należy do ważnych elementów języka polskiego. Obecnie nie potrafimy sobie wyobrazić zorganizowanego społeczeństwa, które by nie korzystało z pisma. Jego znaczenie jest tak wielkie, iż możemy przyjąć, że skoro obecność języka uważa się za symbol rozgraniczenia świata zwierzęcego i ludzkiego, tak samo

posiadanie pisma stanowi granicę między społeczeństwem pierwotnym a cywilizowanym.

Pismo pełni niezmiernie ważną rolę w życiu człowieka, a jego charakter i historia mogą być jasno rozumiane jedynie w granicach funkcjonowania języka.

Z wielu funkcji języka, które wyróżnia współczesne językoznawstwo, najważniejszą ze społecznego punktu widzenia jest jego funkcja komunikacyjna. Pełną komunikatywność języka można osiągnąć wówczas, gdy treść przekazywana jest jednoznaczna dwustronnie, tj. dla nadawcy tekstu i dla jego odbiorcy. W języku pisanym ta obustronna jednoznaczność przekazywanej treści jest zagwarantowana przez stosowanie się do zasad ortografii. W procesie komunikacji językowej wymaga się od pisma jednoznaczności, tj. takiej jego formy graficznej, która nie utrudnia procesu zrozumienia. Dochodzimy tu do zagadnienia ortografii. Poprawne wypowiedzianie się w piśmie jest czynnością złożoną, na którą składa się: poprawność ortograficzna z interpretacją łącznie, poprawność gramatyczna, semantyczna, stylistyczna i kompozycyjna. Wśród wszystkich elementów poprawności pisania poprawność ortograficzna pełni funkcję zasadniczą, od formy bowiem zapisu wyrazów zależy stopień zrozumienia zapisanego tekstu. Tylko w pełni poprawny ortograficznie zapis może zapewnić jednoznaczne zrozumienie odczytywanego tekstu, jako że forma zapisu powodować może inne rozumienie tekstu, co najwidoczniej daje się stwierdzić w wypadku wyrazów homofonicznych (o takim samym brzmieniu, ale o odmiennym znaczeniu), np. *łód - lud, morze - może, chart - hart, finka - Finka*.

Liczne powiązania każdego członka społeczeństwa z różnymi instytucjami państwowymi i organizacjami społecznymi wymagają częstego komunikowania się na piśmie. Zdobycie więc umiejętności poprawnego pisania przez każdego obywatela staje się koniecznością, a nauka ortografii nabiera ważnego społecznie znaczenia.

Ponadto, poprawne formułowanie myśli w mowie i wyrażanie się w piśmie w sposób zgodny z zasadami obowiązującej ortografii jest miarą kultury językowej człowieka, przejawem jego wystarczalności komunikacyjnej. Nic więc dziwnego, że poprawności ortograficznej poświęca się tak wiele uwagi tak w nauce szkolnej, jak i w badaniach naukowych dydaktyki pisowni.

Metody badawcze statystyki językoznawczej zastosowane w dydaktyce ortografii przyczyniły się do naukowego traktowania tego działu języka polskiego, głównie w zakresie poziomowego i frekwencyjnego doboru materiału ortograficznego w procesie nauczania.

Dzięki wykorzystaniu statystyki językoznawczej **opracowano dla uczniów klas 4-8 szkoły podstawowej zasób najpotrzebniejszych wyrazów i**

połączeń wyrazowych współczesnego języka polskiego, zawierających "trudności ortograficzne".

Przez "trudność ortograficzną" rozumiem uciążliwość zapisu ortogramów⁶, wynikającą z obecności fonetycznych części morfologiczno-znaczeniowych budowy wyrazu, to znaczy rdzeni, przedrostków i przyrostków (np. *wieczny-wietrzny, nóż-noże, trawka-trawa, rozpacz-rozpatrz*); z uzasadnienia tradycją historyczną (*rzeka, król, późno*); z rozstrzygnięć nie nawiązujących ani do współczesnego, ani do historycznego poczucia językowego, lecz opierających się na ustalonej zwyczajowo konwencji (np. *jezioro Gopło, Jezioro Raduńskie, Bydgoszcz, grusza, nieprzyjaciel*).

Postulat ustalenia ortograficznego materiału słownikowego dla szkoły podstawowej od dawna był obecny w literaturze dydaktycznej.⁷ Wcześniejsza dydaktyka zezwalała na naukę pisowni wyrazów niezależnie od częstości ich użycia. Uczyli się więc uczniowie pisać takich wyrazów, jak *burzan, gorzelnia, jarzmo, kierz, pierzchać, rzezać, rzępolić, rzęzić, warząchew, zrzęda, bohomaz, hajduk, halabarda, hałastra, harkot, horrendum, hreczka, huncwot, wehikuł, centryfuga, gont, koncesja, kontuar, lombard, mendel, ondulacja, pensjonat*, które potem nader rzadko mieli okazję używać i których znaczenie było im obce.

Jakościowo-ilościową próbę ortogramów stanowiła cała populacja tekstów pisanych języka ogólnonarodowego, przeznaczonych dla klas 4-8 szkoły podstawowej (lektury podstawowe i uzupełniające, obowiązujące podręczniki i prasa młodzieżowa przewidziana programem) oraz teksty języka mówionego uzyskane z moich badań w 98. zbiorczych szkołach gminnych w Polsce.

Rezultaty badań nad czystością występowania poszczególnych ortogramów w szkolnych tekstach języka pisanego i mówionego uwzględniły częstość wystąpień poszczególnych jednostek ortograficznych z ich różnymi formami fleksyjnymi, tworząc nie przypadkowy, intuicyjny dobór ortogramów, lecz uporządkowaną frekwencyjnie listę ortogramów, przeznaczoną dla klas 4-8 szkoły podstawowej. Fragmenty tej listy przedstawiam poniżej:

1. może	1950	8. żyć	1158
2. która	1758	9. jak	1046
3. się	1644	10. pod	861
4. już	1558	20. marynarz	512
5. król	1246	30. tak	460
6. mówić	1239	40. teraz	352
7. zza	1193	50. szedł	316
60. na pewno	281	600. skoków	77
70. znowu	259	700. ścianom	68

80. wziąć	253	800. księżyc	62
90. mężczyzna	214	900. bateria	57
100. dzień	205	1000. widnokrąg	54
200. nich	145	2000. krępa	29
300. chwycić	115	3000. przyprawić	16
400. technika	98	4000. biało-czerwoną	5
500. wdzięczności	86		

Metody badawcze statystyki językoznawczej pozwoliły mi **opracować listę ortogramów dla danej klasy.**

Po sporządzeniu listy frekwencyjnych ortogramów z poszczególnych utworów tekstów pisanych klas 4-8 szkoły podstawowej i tekstów mówionych należało zsumować te ortogramy i sporządzić listę rangową⁸ danej klasy. Lista taka zawierała wiele tysięcy ortogramów, sporo z nich miało frekwencję 1. Natomiast mnie interesowały przede wszystkim ortogramy o frekwencji najwyższej. W rezultacie otrzymałem pięć długich list rangowych klas 4-8. Jednak statystyka nie mogła być jedynym kryterium doboru ortogramów dla danej klasy. Wyjaśnię to na przykładzie ortogramu *który*. Jego frekwencja w poszczególnych klasach przedstawiała się następująco:

klasa 4 - 1758 wystąpień, klasa 5 - 1607 wystąpień, klasa 6 - 1801 wystąpień, klasa 7 - 2104 wystąpienia, klasa 8 - 2584 wystąpienia. Gdyby stosować tylko kryterium statystyczne w doborze ortogramów, to ortogram ten powinien wystąpić dopiero w klasie 8. Jednak wiadomo, że teksty klasy wyższej są dłuższe, a więc tym samym większa w nich frekwencja ortogramów. Poza tym zapotrzebowanie ortograficzne na ortogram *który* jest duże, gdyż występuje często w języku szkolnym. Zdecydowałem się więc przydzielić go do ortogramów klasy 4, eliminując go tym samym z poziomów klas 5-8. Ortogram ten wystąpi w klasach wyższych w materiale ortograficznym, przeznaczonym do powtarzania.

Program języka polskiego dla klasy 4.⁹ zaleca realizację hasła "kontrast dobra i zła" oraz "zasady kontrastu" w baśni. Otóż ortogram *kontrast* w tekstach klasy 4, występuje bardzo rzadko. Jednak względy programowe zadecydowały o tym, że ortogram ten znalazł się wśród ortogramów tej klasy. Podobnie rzecz ma się z ortogramami *chronologiczny*, *fikcja*, *dialog*, *monolog*, i *uosobienie*.

Listy frekwencyjne ortogramów zawierają dla każdego poziomu uczniów zestaw jednostek ortograficznych, których poznanie obowiązuje w danej klasie.

Niełatwo jest określić liczbę ortogramów, które mają być przyswojone przez uczniów na danym poziomie nauczania ortografii. Należy tu liczyć się z takimi

uwarunkowaniami, jak wiek ucznia, pojemność jego umysłu i roczny przyrost wyrazów.

W literaturze zagranicznej zauważa się zainteresowanie zagadnieniem ortogramów wśród badaczy Niemiec i byłego Związku Radzieckiego. W Niemczech istnieje osiem list frekwencyjnych z ortogramami.¹⁰ Zauważyłem, że większość proponowanych list dotyczy klas 1-4, w których teksty są krótsze i na pewno łatwiej je opracować. Ponadto większość tych list sporządzona jest na podstawie słownika frekwencyjnego języka niemieckiego F.W. Kaedinga.¹¹ Nie są to więc teksty współczesnego języka szkolnego.

A.W. Tekučev w książce *Ob orfografiečskom i punktuacionnom minimume*¹² opracował dla klas 4-8 listę trzech tysięcy słów trudnych ortograficznie. Nie podaje jednak kryterium wydzielenia owych ortogramów ze *Słownika ortograficznego języka rosyjskiego*.¹³

Korzystając z wyników badań zagranicznych i polskich uznałem liczbę 1000 ortogramów za wystarczającą dla danego poziomu szkolnego. Liczba ta może niektórym wydać się duża, lecz pisownia wielu ortogramów znana jest uczniom z klas młodszych. Sprawdźcian informacyjny na wyznaczonych jednostkach ortograficznych, przeprowadzony na początku roku szkolnego, zorientuje nauczyciela w liczbie ortogramów, które musi opracować z uczniami w roku szkolnym. Część problematyki ortograficznej opanują uczniowie indywidualnie, gdyż odchylenia ortograficzne tylko ich będą dotyczyć.

A oto przykłady ortogramów ortograficznego słownika poziomowego dla klas 4-8 (fragmenty), opracowanych według zasad statystyki językoznawczej:

KLASA 4	KLASA 5	KLASA 6
1. którą	1. może	1. żyć
2. się	2. mówić	2. marynarz
3. już	3. zza	3. zwierząt
4. król	4. pod +	4. południe
5. jak	5. ludzi	5. wyspę
6. do +	6. skóry	6. mające
7. chcieć	7. spod +	7. stanać
8. nie +	8. strzelba	8. przypuszczać
9. długi	9. żaden	9. zakonników
10. chłop	10. spośród	10. meserszmit (samolot)
11. góra	11. żołnierzy	11. gruntu
12. jest	12. szedł	12. statku
13. wszyscy	13. rzeczowników	13. przecież
14. każda	14. Murzynów	14. ślub

15. jaka	15. na pewno	15. poszukiwania
16. być	16. morze	16. Spychów
17. drzewo	17. następujące	17. Litwa
18. chwila	18. strażnicy	18. przyrząd
19. że	19. po prostu	19. puścić

KLASA 7

1. ją
2. ku
3. chwilą
4. brzeg
5. zaczęła
6. cząsteczka
7. tlenku
8. ilość
9. krąg
10. żałością
11. szlachectwo
12. sługą
13. baronów
14. żywot
15. lionską (Lyon)
16. narządów
17. np. (na przykład)
18. nianiu
19. chlor

KLASA 8

1. powietrze
2. Stanach Zjednoczonych
3. grupa
4. przyjmując
5. skażenie
6. elektronów
7. roku
8. biegunów
9. rzeczywiście
10. jonów
11. równocześnie
12. ukorzyć
13. glukozę
14. podporządkowany
15. przyprostokątną
16. Saharze
17. niewiadomą
18. społeczeństwa
19. trzykroć

Metody statystyki językoznawczej, wykorzystane w dydaktyce ortografii, pozwoliły na **poziomowo-frekwencyjny przydział ortogramów do każdej zasady ortograficznej**. Wyjaśnię tę poziomowość na przykładzie zasady pisowni rz po spółgłoskach.

Rz piszemy po spółgłoskach:

KLASA 4

p: przepisz, przy, przez, przecież, przypadek...

b: brzeg, olbrzymich, brzuch...

t: trzeba, trzymać, patrz, potrzebują, dostrzec...

d: drzewach, drzewi...

k: krzycz, skrzynię, krzaczek, krzesło, krzywy...

g: grzbiet, grzyb, grzeszny...

j: ujrzałem, obejrzał, zajrzał...

w: wrzeszczał, wrzuca...

KLASA 5

p: naprzód, przybory, przemówił, na przykład, poprzez...

b: brzemię, brzózka, żebrzesz, brzmiały, obrzękłych...

t: strzelby, strzeże, niepotrzebnie, przestrzeń, spostrzegł...

d: nozdrza...

k: Krzyżaków, wykrzykiwać, pokrzyzceli, krzątania...

g: pogrzeb, zgrzytały, ugrzęzła...

ch: chrząknął...

j: rozejrzał się, niedojrzały...

w: wrzucać, wrzos, wrzeciono...

KLASA 6

p: przypuszczać, przodować, przyrząd, przyroda, przystanął...

b: przybrzeżny, brzęk, brzmieć...

t: powstrzymać, ostrze, chytrze, przytrzymać...

d: katedrze, eskadrze...

k: skrzywił się, zakrzyknął, krzepnie...

g: grzech, pielgrzym, grzać, nagrzać, rozgrzać...

ch: chrześcijańską...

j: dojrzeć, przejrzysty...

w: wrzesień, zawrzeć...

KLASA 7

p: przyjąć, przyspieszenie, przekładnia, przywrócenie, przecząc...

b: Brześć, brzask, brzeski...

t: trząść, trząsał, trzęsła, trzęsienie...

d: przedrzeźniając...

k: skrzela, iskrzącej, krzemienia, krzepnięcie, wskrzesisz...

g: grzebiąc, grzywna, wygrzebać, zagrzewając...

j: wejrzenie...

w: wrzосу, wrzący, wrzątek, wrzenie...

KLASA 8

p: przyjmując, przyprostokątna, przychodzę, przeciwprostokątna...

b: Kołobrzeg, kalibrze, Biebrzę...

t: powietrze, trzpiot, rozpatrzmy, zapotrzebowanie...

k: skrzywienie, skrzywdzić, skrzypce, oskrzelami, lewoskrzydłowy...

g: grzejnik, grządki, niegrzecznie, igrzyska, Zalew Zegrzyński...

j: przejrzął...

w: wrzątek, owrzodzenie, Rzeka Świętego Wawrzyńca, wawrzyn...

W dotychczasowej dydaktyce ortografii ani nauczyciel, ani uczeń nie znali ortogramów, których należało użyć przy danej zasadzie ortograficznej w poszczególnych poziomach wiekowych. Obecny program nauczania języka polskiego¹⁴ nadal nie informuje o ortogramach dla danej klasy, ponieważ treści haseł programowych nie zawierają korpusu ortogramów, a jedynie hasła typu: "pisownia wyrazów z ó, rz, ź, h, ch wymiennymi i niewymiennymi.

Statystyka językoznawcza przyczyniła się do tego, że w dydaktyce ortografii **określono treści programowe danego poziomu nauczania**, pomaga w egzekwowaniu materiału ortograficznego z lat ubiegłych. Ponadto ustalony korpus ortogramów będzie pomocny nauczycielom na egzaminach wstępnych do szkół ponadpodstawowych, ponieważ nauczyciele szkół ponadpodstawowych znać będą zasób jednostek ortograficznych uczniów szkół podstawowych.

Statystyczne opracowanie ortogramów pozwala na **ustalenie kolejności materiału ortograficznego, który należy opracować w danej klasie.**

Postaram się więc porównać hasła programowe materiału ortograficznego w *Programie nauczania języka polskiego* (1990) z moimi wynikami badań, które wskazały kolejność (rangę) zagadnień ortograficznych w poszczególnych klasach. Propozycje moje dotyczące doboru materiału ortograficznego wynikają z wykorzystania metod statystycznych dla jego określenia, natomiast kolejność zagadnień ortograficznych w *Programie nauczania języka polskiego* proponowana jest intuicyjnie i według wcześniejszych programów nauczania języka polskiego.

Kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 4 według programu przedstawia się następująco:

1. Pisownia wyrazów z ó, rz, ź, h, ch wymiennymi i niewymiennymi;
2. Pisownia wyrazów z q, ę, en, em, on, om;
3. Pisownia rz po spółgłoskach;
4. Stosowanie wielkich liter w nazwach części świata, krajów, prowincji i ich

mieszkańców oraz w tytułach utworów literackich;

5. Pisownia *ę, -em, ą, -om* w końcówkach fleksyjnych wyrazów;
6. Pisownia zakończeń form czasu przeszłego;
7. Pisownia zakończeń bezokolicznika;
8. Pisownia przyimków z rzeczownikami;
9. Pisownia *nie* z czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami i przysłówkami odprzymiotnikowymi;
10. Pisownia form zaimków osobowych drugiej osoby liczby pojedynczej i liczby mnogiej w liście.

Natomiast uwzględniając jakość ortogramów i frekwencję ich wystąpień we współczesnym języku szkolnym, kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 4. winna przedstawiać się następująco:

1. Pisownia wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om*;
2. Oznaczanie spółgłosek miękkich;
3. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczności spółgłosek na końcu i w środku wyrazu;
4. Pisownia *i, j* po spółgłoskach i samogłoskach;
5. Pisownia wyrazów z *u*;
6. Pisownia wyrazów z *rz, ch*;
7. Pisownia przyimków z rzeczownikami;
8. Pisownia wyrazów z *ó, ź*;
9. Pisownia zakończeń bezokolicznika;
10. Pisownia *nie*;
11. Pisownia przedrostków zakończonych na spółgłoskę;
12. Stosowanie wielkich liter;
13. Pisownia łączna cząstki *by* i jej połączeń z końcówkami osobowymi;
14. Pisownia zakończeń form czasu przeszłego;
15. Pisownia połączeń *kie, gie*;
16. Pisownia wyrazów z *h*.

Ponadto badania statystyczne ujawniły potrzebę wprowadzenia do klasy 4. nowych zasad pisowni: oznaczanie spółgłosek miękkich, pisowni *i, j* po spółgłoskach i samogłoskach, pisowni wyrazów z *u*, pisowni przedrostków zakończonych na spółgłoskę, pisowni łącznej cząstki *by* i jej połączeń z końcówkami osobowymi oraz pisowni połączeń *kie, gie*.

Kolejność zagadnień ortograficznych w programie klasy 5. przedstawia się następująco:

1. Pisownia wyrazów z *ó, rz, ź, ch, h* wymiennymi;
2. Pisownia wyrazów z *ą, ę, en, em, on, om*;

3. Stosowanie wielkich liter;
4. Pisownia wyrazów ubezdźwięczniających w wymowie spółgłoski;
5. Pisownia *j, i* po spółgłoskach i samogłoskach;
6. Pisownia form trybu przypuszczającego;
7. Pisownia różnych form liczebników prostych;
8. Pisownia przyimków z rzeczownikami.

Uwzględniając jakość ortogramów i frekwencję ich wystąpień we współczesnym języku szkolnym, kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 5. winna przedstawiać się następująco:

1. Pisownia wyrazów ubezdźwięczniających lub udźwięczniających w wymowie spółgłoski;
2. Pisownia *j, i* po spółgłoskach i samogłoskach;
3. Pisownia wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om*;
4. Pisownia wyrazów z *u, rz, ó*;
5. Pisownia przyimków z rzeczownikami;
6. Pisownia wyrazów z *ź, ch*;
7. Stosowanie wielkich liter;
8. Pisownia wyrazów z *h*;
9. Pisownia czasowników typu *zacząć, płynąć*;
10. Pisownia różnych form liczebników prostych;
11. Pisownia form trybu przypuszczającego.

Badania statystyczne ujawniły potrzebę wprowadzenia do klasy 5. dwóch zasad: pisowni wyrazów z *u* oraz oznaczanie spółgłosek miękkich.

Kolejność zagadnień ortograficznych w programie klasy 6. przedstawia się następująco:

1. Pisownia wyrazów z *ó, rz, ź, h, ch* wymiennymi i niewymiennymi;
2. Pisownia wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om*;
3. Stosowanie wielkich liter;
4. Pisownia *ó* w zakończeniach *-ów, ówka, ówna*;
5. Pisownia *u* w zakończeniach *-unek, utka, usia, -ula, uje*;
6. Pisownia *j* po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę;
7. Pisownia przedrostków *roz-, bez-, z-, (s-, ś-), wz-, wez- (ws-, wes-)*
8. Pisownia zakończeń *-ski, -cki, -dzki, -stwo, -ctwo, dztwo, źba, -śba, izm, -yzm*;
9. Pisownia rzeczowników pospolitych i własnych;
10. Pisownia *nie* z rzeczownikami, przymiotnikami, przysłówkami, zaimkami i czasownikami;
11. Pisownia liczebników złożonych;
12. Pisownia połączeń *gie, kie, ge, ke*.

Uwzględniając jakość ortogramów i frekwencję ich wystąpień we współczesnym języku szkolnym, kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 6. winna przedstawiać się następująco:

1. Pisownia *i* po spółgłoskach i samogłoskach;
2. Pisownia rzeczowników pospolitych;
3. Pisownia wyrazów z *u, ę, q, en, em, on, om*;
4. Pisownia wyrazów przy wymowie których występuje ubezdźwięcznienie;
5. Pisownia *j* po spółgłoskach i samogłoskach;
6. Pisownia wyrazów z *rz*;
7. Pisownia *nie* z rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, przysłówkami i czasownikami;
8. Pisownia wyrazów z *ch, ż, ó*;
9. Pisownia *ó* w zakończeniach *-ów, -ówka, -ówna*;
10. Pisownia przedrostków *roz-, z-, wz-, wez-*;
11. Stosowanie wielkich liter;
12. Pisownia przyimków złożonych;
13. Pisownia wyrazów z *h*;
14. Pisownia *u* w zakończeniach *-unek, -utka, -usia, -uje*;
15. Pisownia *j* po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę;
16. Pisownia liczebników złożonych;
17. Pisownia zakończeń *-ski, -cki, -dzki, -stwo, -ctwo, -dztwo, -źba, -śba, -izm, -yzm*;
18. Pisownia połączeń *gie, kie, ke, ge, kę*.

Badania statystyczne ujawniły potrzebę wprowadzenia do klasy 6. następujących zasad: pisowni *i* po spółgłoskach i samogłoskach; pisowni wyrazów, przy wymowie których występuje ubezdźwięcznienie; pisowni przyimków złożonych.

Kolejność zagadnień ortograficznych w programie klasy 7. przedstawia się następująco:

1. Pisownia wyrazów z *ó, rz, ż, h, ch* wymiennymi i niewymiennymi;
2. Pisownia wyrazów z *ę, q, en, em, on, om*;
3. Stosowanie wielkich liter;
4. Pisownia rzeczowników zakończonych na *-arz, -erz, -aż, -eż*;
5. Pisownia łączna i rozdzielna partykuł *by, no, że, czy* z wyrazami różnego typu;
6. Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy;
7. Pisownia wyrazów *wtem, potem, przedtem, zatem*;
8. Pisownia przysłówków i wyrażen przysłówkowych - *zniecka, z nagle*;
9. Pisownia skrótów i skrótowców;
10. Użycie łącznika w wyrazach złożonych;

Uwzględniając jakość ortogramów i frekwencję ich wystąpień we współczesnym języku szkolnym, kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 7. winna przedstawiać się następująco:

1. Oznaczanie spółgłosek miękkich;
2. Pisownia wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om*;
3. Pisownia wyrazów, przy wymowie których występuje ubezdźwięcznienie;
4. Pisownia wyrazów z *u*;
5. Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy;
6. Pisownia wyrazów z *rz, ó, ch*;
7. Stosowanie wielkich liter;
8. Pisownia wyrazów z *ź*;
9. Pisownia *i, j*;
10. Pisownia przedrostków *bez-, nad-, ob-, od-, pod-, przed-, roz-, w-, z-, wz-*;
11. Pisownia zakończeń *-wszy, -łszy* w imiesłowach;
12. Pisownia skrótów i skrótowców;
13. Pisownia wyrazów z *h*;
14. Pisownia rzeczowników zakończonych na *-arz, -erz, -aż, -eż*;
15. Pisownia partykuł *by, no, że, czy* z wyrazami różnego typu;
16. Pisownia wyrazów *wtem, potem, przedtem, zatem*;
17. Pisownia przysłówków i wyrażen przysłówkowych - *z nienacka, z nagła*;
18. Użycie łącznika w wyrazach złożonych.

Badania według metod statystyki językoznawczej ujawniły potrzebę wprowadzenia do klasy 7. następujących zasad: oznaczanie spółgłosek miękkich; pisowni wyrazów, przy wymowie których występuje ubezdźwięcznienie, pisowni wyrazów z *u*, pisowni *i, j*, pisowni przedrostków typu *roz-, bez-* oraz pisowni rzeczowników zakończonych na *-stwo*.

Zagadnienia ortograficzne dla klasy 8. nie są podane w programie nauczania języka polskiego, gdyż naukę ortografii traktuje się w programie jako "utrwalenie znajomości zasad pisowni związanych z nauką fonetyki, słowotwórstwa oraz fleksji, a zwłaszcza pisowni *nie* z różnymi częściami mowy" (s. 40). Postulowany zapis w programie wymaga realizacji następujących zagadnień ortograficznych:

1. Pisowni wyrazów z *h, ch, ę, ą, en, em, on, om*;
2. Pisowni wyrazów, przy wymowie których następuje ubezdźwięcznienie lub udźwięcznienie spółgłosek;
3. Pisownia połączeń *gie, kie, ge, ke*;
4. Pisownia wyrazów z *rz*;
5. Pisownia *i, j* po spółgłoskach i samogłoskach;
6. Pisownia *ó* w zakończeniach *-ów, -ówka, -ówna*;

7. Pisownia *j* po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę;
8. Pisownia przedrostków *roz-*, *bez-*, *z-*, *we-*, *wez-*;
9. Pisownia zakończeń *-ski*, *-cki*, *-dzki*, *-stwo*, *-dztwo*, *-źba*, *-śba*, *-izm*, *-yzm*;
10. Pisownia liczebników złożonych;
11. Pisownia rzeczowników zakończonych na *-arz*, *-erz*, *-aż*, *-eż*;
12. Pisownia *ó* w wyrazach pokrewnych;
13. Pisownia *u* w zakończeniach *-unek*, *-utka*, *-usia*, *-ula*, *-uje*;
14. Pisownia zakończeń *-łszy*, *-wszy* w imiesłowach;
15. Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy;
16. Stosowanie wielkich i małych liter.

Uwzględniając jakość ortogramów i frekwencję ich wystąpień we współczesnym języku szkolnym, kolejność zagadnień ortograficznych w klasie 8. winna przedstawiać się następująco:

1. Pisownia przyimków;
2. Oznaczanie spółgłosek miękkich;
3. Pisownia wyrazów, przy wymowie których następuje ubezdźwięcznienie;
4. Pisownia wyrazów z *u*, *ę*, *ą*, *en*, *em*, *on*, *om*, *rz*;
5. Stosowanie wielkich i małych liter;
6. Pisownia wyrazów z *ó*;
7. Pisownia *i*, *j* po spółgłoskach i samogłoskach;
8. Pisownia *nie* z różnymi częściami mowy;
9. Pisownia wyrazów z *ch*;
10. Pisownia przedrostków zakończonych na spółgłoskę;
11. Pisownia wyrazów złożonych;
12. Pisownia wyrazów z *ź*;
13. Pisownia grup samogłoskowych *ua*, *eu*, *au*, *oa*, *ou*, *ea*, *oo*, *ue*, *uo*, *eo*;
14. Pisownia wyrazów z *h*;
15. Pisownia skrótów i skrótowców.

Badania statystyczne zawartości zagadnień ortograficznych w programach nauczania a zawartością materiału ortograficznego współczesnego języka szkolnego ujawniły duże rozbieżności.

Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach szkolnych nadal jest przypadkowa, nie uwzględnia właściwości współczesnego języka szkolnego. Aby ukazać tę przypadkowość przedstawię poniżej tabele, z obowiązującą frekwencją ćwiczeń ortograficznych, tj. z ich liczbą wystąpień, którą zestawię z rangą ćwiczeń ortograficznych, wynikającą z badań statystycznych współczesnego języka szkolnego.

Tabela 1. Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 4.¹⁵ a potrzeby ortograficzne uczniów tej klasy

Liczba ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach	Ranga dydaktyczna ćwiczeń ortograficznych	Skala rozbieżności
1. Pisownia wyrazów z <i>rz</i> - 44 ćw.	1. Oznaczanie spółgłosek miękkich	15
2. Pisownia wyrazów z <i>ó</i> - 41 ćw.	2. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczności	11
3. Pisownia wyrazów z <i>q, ę, en, on, om</i> - 35 ćw.	3. Pisownia <i>i, j</i> , po spółgłoskach i samogłoskach	12
4. Pisownia <i>nie</i> z czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami i przysłówkami odprzymiotnikowymi - 31 ćw.	4. Pisownia wyrazów z <i>u</i>	10
5. Pisownia wyrazów z <i>ż</i> - 29 ćw.	5. Pisownia wyrazów z <i>rz</i>	5
6. Stosowanie wielkich liter - 26 ćw.	6. Pisownia wyrazów z <i>ch</i>	3
7. Pisownia wyrazów z <i>h</i> - 24 ćw.	7. Pisownia wyrazów z <i>ę, q, en, em, on, om</i> ,	5
8. Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu - 17 ćw.	8. Pisownia przyimków z rzeczownikami	4
9. Pisownia wyrazów z <i>ch</i> - 14 ćw.	9. Pisownia wyrazów z <i>ó</i>	7
10. Pisownia zakończeń bezokolicznika - 9 ćw.	10. Pisownia wyrazów z <i>ż</i>	5
11. Pisownia zakończeń form czasu przeszłego - 8 ćw.	11. Pisownia zakończeń bezokolicznika	1
12. Pisownia przyimków z rzeczownikami - 5 ćw.	12. Pisownia <i>nie...</i>	8
13. Pisownia wyrazów, przy których wymowie występują ubezdź. spółgłosek - 6 ćw.	13. Pisownia przedrostków zakończonych na spółgłoskę	-
14. Pisownia zakończeń <i>-un, -unka, -unek, -ulec, -uję</i> - 6 ćw. liter	14. Stosowanie wielkich	8
15. Pisownia spółgłosek zmiękczających - 5 ćw.	15. Pisownia cząstki <i>by</i>	-
16. Pisownia zakończeń <i>-dzki, -wski, -wska</i> , - 2 ćw.	16. Pisownia zakończeń form czasu przeszłego	5

Największe rozbieżności między ortograficznymi potrzebami uczniów klasy 4. a liczbą ćwiczeń w podręcznikach tej klasy występują w zakresie oznaczania spółgłosek miękkich, pisowni wyrazów z utratą dźwięczności, pisowni *j, i* po spółgłoskach i samogłoskach, w zakresie pisowni wyrazów z *u*, stosowania wielkich liter, pisowni *nie* z różnymi częściami mowy oraz pisowni wyrazów z *ó*.

Najwłaściwszą proporcję między potrzebami ortograficznymi uczniów a liczbą ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach zachowano w zakresie pisowni wyrazów z *ch*, pisowni zakończeń bezokolicznika oraz pisowni przyimków z rzeczownikami.

W ćwiczeniach ortograficznych klasy 4. zauważa się brak w ogóle ćwiczeń w zakresie pisowni cząstki *by*.

Tabela 2. Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 5.¹⁶ a potrzeby ortograficzne uczniów tej klasy

Liczba ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach	Ranga dydaktyczna ćwiczeń ortograficznych	Skala rozbieżności
1	2	3
1. Pisownia wyrazów z <i>ó</i> - 43 ćw.	1. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczności	12
2. Pisownia wyrazów z <i>-rz</i> - 41 ćw.	2. Pisownia <i>j, i</i> po spółgłoskach i samogłoskach	5
3. Pisownia wyrazów z <i>ż</i> - 36 ćw.	3. Pisownia wyrazów z <i>ę, q, en, em, on, om</i>	7
4. Pisownia różnych form liczebników prostych - 26 ćw.	4. Pisownia wyrazów z <i>u</i>	11
5. Pisownia wyrazów z <i>h</i> - 25 ćw.	5. Pisownia wyrazów z <i>rz</i>	3
6. Stosowanie wielkiej litery - 22 ćw.	6. Pisownia wyrazów z <i>ó</i>	6
7. Pisownia <i>j</i> po spółgłoskach i samogłoskach - 14 ćw.	7. Pisownia przyimków z rzeczownikami	7
8. Pisownia przyimków z rzeczownikami - 11 ćw.	8. Oznaczanie miękkości spółgłosek	1

1	2	3
9. Pisownia form trybu przypuszczającego - 10 ćw.	9. Pisownia wyrazów z <i>ż</i>	6
10. Pisownia wyrazów z <i>ę, ą, en, em, on, om</i> - 8 ćw.	10. Pisownia wyrazów z <i>ch</i>	3
11. Poprawna pisownia czasowników typu <i>zacząć, płynąć</i> - 8 ćw.	11. Stosowanie wielkich liter	5
12. Pisownia wyrazów, przy których wymowie występuje ubezdźw. - 8 ćw.	12. Pisownia wyrazów z <i>h</i>	7
13. Pisownia wyrazów z <i>ch</i> - 1 ćw.	13. Pisownia czasowników typu: <i>zacząć, płynąć</i>	2
14. Pisownia wyrazów z <i>u</i> - 1 ćw.	14. Pisownia liczebników prostych	10
15. Pisownia zakończeń <i>-unek, -un, -unka</i> - 15 ćw.	15. Pisownia form trybu przypuszczającego	6
16. Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu - 5 ćw.		
17. Pisownia <i>nie</i> z rzeczownikami - 3 ćw.		
18. Pisownia skrótów z <i>i</i> - 1 ćw.		

W klasie 5. największe rozbieżności między potrzebami ortograficznymi uczniów a liczbą ćwiczeń ortograficznych tej klasy występują w zakresie pisowni wyrazów z utratą dźwięczności, pisowni wyrazów z *u*, pisowni liczebników prostych, pisowni wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om* oraz pisowni wyrazów z *h*.

Natomiast najwłaściwszą proporcję między potrzebami ortograficznymi uczniów a liczbą ćwiczeń ortograficznych w podręczniku klasy 5. zachowano w pisowni przyimków z rzeczownikami, oznaczaniem miękkości spółgłosek, pisowni wyrazów z *ż* oraz pisowni czasowników typu *zacząć, płynąć*.

Tabela 3. Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 6.¹⁷ a potrzeby ortograficzne uczniów tej klasy

Liczba ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach	Ranga dydaktyczna ćwiczeń ortograficznych	Skala rozbieżności
1	2	3
1. Pisownia przedrostków <i>roz-, bez-, z-, wz-, wez-</i> , i zakończeń <i>-ski, -cki, -dzki, -stwo, -ctwo, -dztwo, -źba, -izm, -yzm</i> - 26 ćw.	1. Pisownia <i>i</i> po spółgłoskach i samogłoskach	10
2. Pisownia <i>nie</i> z rzeczownikami, przymiotnikami, przysłówkami, zaimkami i czasownikami - 17 ćw.	2. Pisownia rzeczowników pospolitych	-
3. Pisownia rzeczowników własnych - 16 ćw.	3. Pisownia wyrazów z <i>u</i>	12
4. Pisownia wyrazów z <i>ź</i> - 16 ćw.	4. Pisownia wyrazów z <i>ę, q, en, em, on, om</i>	9
5. Pisownia wyrazów z <i>rz</i> - 16 ćw.	5. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczn.-	
6. Pisownia liczebników złożonych - 14 ćw.	6. Pisownia <i>j</i> po spółgłoskach i samogłoskach	5
7. Stosowanie wielkich liter - 12 ćw.	7. Pisownia wyrazów z <i>rz</i>	2
8. Pisownia wyrazów z <i>h</i> - 10 ćw.	8. Pisownia <i>nie</i> z ...	6
9. Zasady dzielenia wyrazów przy przenoszeniu - 6 ćw.	9. Pisownia wyrazów z <i>ch</i>	-
10. Pisownia wyrazów z <i>en, em, on, om</i> - 5 ćw.	10. Pisownia wyrazów z <i>ź</i>	6
11. Pisownia <i>j</i> po przedrostkach zakończonych na spółgłoskę - 3 ćw.	11. Pisownia wyrazów z <i>ó</i>	1
12. Pisownia wyrazów z <i>ó</i> - 2 ćw.	12. Pisownia <i>ó</i> w zakończ. <i>-ów, -ówka, -ówna</i>	0
13. Pisownia wyrazów z <i>q, ę</i>	13. Pisownia przedrostków <i>roz-, z-, wz-</i>	13

1	2	3
14. Pisownia połączeń: <i>gie, kie, ge, ke, gę, kę</i>	14. Stosowanie wielkich liter	7
15. Pisownia zakończeń: <i>-unek, -utka, -usia, -ula, -uje</i>	15. Pisownia przyimków złożonych	2
16. Pisownia przyimków z rzeczownikami - 11 ćw.	16. Pisownia <i>u</i> w zakończeniach: <i>-unek, -utka</i>	1
17. Pisownia przyimków złożonych - 4 ćw.	17. Pisownia <i>j</i> po przedrostkach	6
18. Pisownia bezokoliczników - 2 ćw.	18. Pisownia liczebników złożonych	12
19. Pisownia form trybu przypuszczającego - 2 ćw.	19. Pisownia zakończeń <i>-ski, -cki, dzki, -stwo, -ctwo, -dztwo, -źba, -śba</i>	18

W klasie 6. występują największe rozbieżności między potrzebami ortograficznymi w podręcznikach tej klasy w zakresie pisowni zakończeń *-ski, -cki, -dzki, -stwo, -ctwo, -dztwo, -źba, -śba*, pisowni wyrazów z *u*, pisowni przedrostków *roz-, z-, rz-, w-*, pisowni liczebników złożonych, pisowni wyrazów z *ę, ą, en, em, on, om*.

Natomiast właściwą proporcję między potrzebami ortograficznymi uczniów a liczbą ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach tej klasy zachowano w zakresie pisowni wyrazów z *ó* w zakończeniach *-ów, -ówka, -ówna*, pisowni wyrazów z *ó*, pisowni *u* w zakończeniach *-unek, -utka*, pisowni przyimków złożonych.

W ćwiczeniach ortograficznych brak ćwiczeń w zakresie pisowni *i* po spółgłoskach i samogłoskach, w zakresie pisowni rzeczowników pospolitych, pisowni wyrazów z utratą dźwięczności, pisowni wyrazów z *ch*.

Tabela 4. Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 7.¹⁸ a potrzeby ortograficzne uczniów tej klasy

Liczba ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach	Ranga dydaktyczna ćwiczeń ortograficznych	Skala rozbieżności
1. Pisownia skrótów i skrótowców - 17 ćw.	1. Oznaczanie spółgłosek miękkich	-
2. Pisownia wyrazów z ó - 12 ćw.	2. Pisownia wyrazów z <i>ę, ą, en, em, on, om,</i>	3
3. Pisownia <i>nie</i> z różnymi częściami mowy - 10 ćw.	3. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczności	-
4. Pisownia wyrazów z, <i>ą, en, em, on, om</i> - 7 ćw.	4. Pisownia wyrazów z <i>u</i>	-
5. Pisownia wyrazów z <i>h</i> - 7 ćw.	5. Pisownia <i>nie</i> z różnymi częściami mowy	8
6. Pisownia wyrazów z <i>rz</i> - 7 ćw.	6. Pisownia wyrazów z <i>rz</i>	0
7. Stosowanie wielkich liter - 6 ćw.	7. Pisownia wyrazów z <i>ó</i>	5
8. Pisownia zakończeń <i>-wszy</i> w imiesłowach - 6 ćw.	8. Pisownia wyrazów z <i>ch</i>	5
9. Użycie łącznika w wyrazach złożonych - 4 ćw.	9. Stosowanie wielkich liter	2
10. Pisownia wyrazów z <i>ż</i> - 3 ćw.	10. Pisownia wyrazów z <i>ż</i>	0
11. Pisownia łączna i rozdzielna partykuł - 2 ćw.	11. Pisownia <i>i, j</i> po spółgłoskach i samogłoskach	-
12. Pisownia rzeczowników zakończonych na <i>-an, -en,</i> i <i>-aź, -eź</i> 1 ćw.	12. Pisownia <i>-ji, -ii</i> w rzeczownikach zakończonych na <i>-ja, -ia</i>	
13. Pisownia wyrazów z <i>ch</i> - 1 ćw.	13. Pisownia łączna i rozłączna	4
14. Pisownia wyrażenia przyimkowych - 11 ćw.	14. Pisownia przedrostków <i>roz-, bez-, nad-, pod-, przed-, w-, wz-, waz-</i>	
15. Pisownia liczebników - 1 ćw.	15. Pisownia zakończeń <i>-wszy, -wszy</i>	7

W klasie 7. największe rozbieżności między potrzebami ortograficznymi uczniów a zawartością ćwiczeń ortograficznych w podręczniku szkolnym zauważa się w zakresie pisowni zakończeń *-wszy, -wszy*, pisowni wyrazów z *ó* i *ch*.

Natomiast najwłaściwszą proporcję zachowano w doborze ćwiczeń ortograficznych w podręczniku klasy 7. a potrzebami ortograficznymi uczniów w zakresie pisowni wyrazów z *rz*, *ź* oraz pisowni łącznej i rozłącznej.

W ćwiczeniach ortograficznych zauważa się brak ćwiczeń w zakresie oznaczania spółgłosek miękkich, pisowni wyrazów z utratą dźwięczności, pisowni wyrazów z *u* oraz pisowni przedrostków *roz-*, *bez-*, *nad-*, *pod-*, *przed-*, *w-*, *wz-*, *wesz-*.

Tabela 5. Ranga ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 8.¹⁹ a potrzeby ortograficzne uczniów tej klasy

Liczba ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach	Ranga dydaktyczna ćwiczeń ortograficznych	Skala rozbieżności
1. Stosowanie wielkiej litery - 38 ćw.	1. Pisownia przyimków	3
2. Pisownia wyrazów, przy których wymowie występują ubezdźwięcznienia lub udźwięcznienia spółgłosek - 26 ćw.	2. Oznaczanie spółgłosek miękkich	9
3. Pisownia różnych form liczebników - 9 ćw.	3. Pisownia wyrazów z utratą dźwięczności	1
4. Pisownia przyimków z różnymi częściami mowy - 7 ćw.	4. Pisownia wyrazów z <i>u</i>	-
5. Pisownia przedrostków zakończonych na spółgłoskę - 6 ćw.	5. Pisownia wyrazów z <i>ę</i> , <i>ą</i> , <i>en</i> , <i>em</i> , <i>on</i> , <i>om</i> -	-
6. Pisownia <i>nie</i> z rzeczownikiem, czasownikiem, przymiotnikiem - 5 ćw.	6. Pisownia wyrazów z <i>rz</i>	3
7. Pisownia partykuły <i>-by</i> - 4 ćw.	7. Stosowanie wielkiej i małej litery	6
8. Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu - 3 ćw.	8. Pisownia wyrazów z <i>ó</i>	2
9. Pisownia wyrazów z <i>rz</i> - 3 ćw.	9. Pisownia <i>j</i>	-
10. Pisownia wyrazów z <i>ó</i> - 2 ćw.	10. Pisownia <i>nie</i> z różnymi częściami mowy	4
11. Pisownia <i>i</i> po spółgłoskach i samogłoskach - 2 ćw.	11. Pisownia wyrazów z <i>ch</i>	-
12. Pisownia zakończeń <i>-stwo</i> - 1 ćw.	12. Pisownia przedrostków <i>roz-</i> , <i>bez-</i> , <i>nad-</i>	7
13. Pisownia rzeczowników zakończonych na <i>-arz</i> - 1 ćw.	13. Pisownia wyrazów złożonych	-

W klasie 8. największe rozbieżności między potrzebami ortograficznymi uczniów a zawartością ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach szkolnych zauważa się w zakresie oznaczania miękkości spółgłosek, pisowni przedrostków *roz-*, *bez-*, *nad-*.

Natomiast poprawną proporcję zachowano w doborze ćwiczeń ortograficznych w podręcznikach klasy 8. a potrzebami ortograficznymi uczniów w zakresie pisowni wyrazów, przy których wymowie występuje ubezdźwięcznianie i pisowni wyrazów z *ó*.

Zauważa się brak ćwiczeń ortograficznych w zakresie pisowni wyrazów z *u*, pisowni wyrazów z *ę*, *ą*, *en*, *em*, *on*, *om*, pisowni wyrazów z *ch* oraz pisowni wyrazów złożonych.

Przyjąwszy za statystyką językoznawczą kryterium częstości (frekwencji) jako obowiązujące w doborze ortogramów do ćwiczeń ortograficznych, postaram się przyjrzeć i wyjaśnić jak to zagadnienie jest realizowane we współczesnych podręcznikach szkolnych i książkach dla nauczycieli do nauki ortografii. Niechaj przykładem będzie tu zasada pisowni *nie* w klasie 6.

Tabela 6. Dobór ortogramów w zakresie pisowni *nie* w podręcznikach dla nauczycieli i podręczniku klasy 6.

Podręczniki dla nauczyciela		Podręcznik dla ucznia
J. Malendowicz, K. Wajda: Ćwiczenia ortograficzne w klasach V-VIII. Warszawa 1971	J. Malendowicz: Pisanie z pamięci i ze słu- chu w szkole podstawowej. Uwagi metodyczne i zbiór tekstów. Warszawa 1983	M. Jaworski: Język polski. Warszawa 1983
niejeden	niepodzielnie	nieprzyjaciel
niewiele	niestrudzenie	niedostatek
niewielu	nieruchomie	nieszczęście
nieco	nie przyniosła	niewykonanie
niecoś	nie uważali	niedotrzymanie
niejaki	nie można	niedobór
niektórzy	nie wiem	niemały
niewykonanie	nie znaleźliście	nieszczęśliwy
niedotrzymanie		nierówny

nieprzyjemność		niedobrze
nie moja		niemało
nie dwa		nieszczęśliwie
nie tylko		niedawno
nie zawsze		nie bardzo
nie jest		nie tylko
nie bać się		niezbyt
		nieraz
		nie dwa

Różnice w doborze ortogramów są aż nazbyt widoczne. Książki dla nauczycieli zawierają wyrazy "trudne ortograficznie" bardzo odbiegające od tych, które znajdują się w podręczniku ucznia. Świadczy to jedynie o przypadkowym dobieraniu ortogramów do książek, które mają być pomocą nauczycielowi w procesie nauczania ortografii.

Z kolei J. Wójcik jest autorką książki *Nauka ortografii i interpunkcji*.²⁰ Praca ta jest przeznaczona dla uczniów, którzy zechcą samodzielnie opanować niełatwą sztukę poprawnej pisowni (s. 7). Autorka w części "Zasady pisowni" na ogół podaje dla klas zestaw proponowanych wyrazów zawierających "trudność ortograficzną", z którym należy zapoznać uczniów. W klasie 4. uczniowie powinni opanować np. wyrazy z rz po spółgłosce: *przebój, brzoza, drzewo, krzew, grzyb, chrzan, spojrzenie, wrzesień, przyroda, brzydula, mistrz, drzazga, krzyż, grzejnik, dojrzały, wrzosowy, przepływać, wybrzydzać, wytrzeszczać, drzemać, krzyczeć, ugrzęznąć, chrząknąć, ujrzyć, wrzeszczeć, naprzód, przybrzeżne, trzeba, drzeć, krzepki, grzeczny, chrześcijański, wyjrzyć, wrzód* (s. 47) czy też wyjątkami od tej zasady: *kształt, kształtny, kształcić, bukszan, pszenica, pszczoła, Pszczyna, wszyscy, wszystko, wszędzie, lepszy, krótszy, większy, najkłopotliwszy, najtrudniejszy, najprostszy*. Jednak autorka *Nauki ortografii i interpunkcji* nie precyzuje zasad doboru korpusu ortogramów do zasad pisowni klas 4-6. Widać to m.in. w zasadzie czwartej, w której autorka poleca następujące ortogramy z rz niewymiennym dla klas 4-6: *burza, jarzębina, jarzyna, kalendarz, kałamarz, kołnierz, korzeń, korzyć się, korzyść, kurz, lichtarz, Murzyn, narzędzie, nietoperz, orzech, perz, pęcherz, pierzchnąć, porządek, porzeczek, rzadki, rząd, rzecz, rzeka, rzemień, rzemiosło, rzepa, rzesza, rzeński, rzetelny, rzeźba, rzeźwy, rześsa, rzeźpolić, rznąć, rzodkiew, rzucać, Rzym, talerz, tarzać się, tchórz, towarzyszyć, twarz, uderzyć, urząd, warzywo, wierzba, wierzch, wierzgać, zorza, zwierchnik, zwierzę* (s. 18). J. Wójcik nie przydziela ortogramów poszczególnym poziomom klasowym. Stąd nie wiadomo, które ortogramy opanować w klasie czwartej, piątej, szóstej, siódmej czy ósmej.

J. Wójcik jest również autorką podręcznika *Język polski dla klasy 4*²¹, w którym na stronie 80. podaje wykaz najczęściej używanych wyrazów z rz niewymiennym dla klasy 4. Spośród 52. ortogramów dla klas 4-6 w *Nauce ortografii i interpunkcji* aż 47 przeznaczona dla uczniów klasy 4. Uczniom klas 5-6 pozostają tylko ortogramy: *korzyć się, rzępolić, rznąć, wierzgać, zwierchnik*. Podobnie jest w zasadzie 3. (s. 48). Dla klas 5-6 podano ortogramy: *kronikarz, drukarz, kalendarz, fałszerz, nietoperz, kątomierz, Kazimierz, zegarmistrz*. Prawdopodobnie uczeń musi sam wyznaczyć sobie ortogramy na poszczególne poziomy klasowe. Ale czy podoła temu zadaniu?

Zastosowanie praw i właściwości statystyki językoznawczej w dydaktyce ortografii pozwala przyjrzeć się obowiązującemu w szkole podstawowej *Słownikowi ortograficznemu z zasadami pisowni* S. Jodłowskiego i W. Taszyckiego.²² Słownik ortograficzny jest podstawową pomocą naukową w nauczaniu ortografii. Zadaniem nauczyciela języka polskiego jest wzbudzenie potrzeby korzystania z niego, gdyż jest on niezbędny przy pisaniu nie tylko dla ucznia, ale dla każdego piszącego. *Słowniczek ortograficzny* S. Jodłowskiego i W. Taszyckiego nie spełnia swej roli w szkole, gdyż nie odpowiada wymogom współczesnego szkolnego słownika ortograficznego. Jego siatka haseł nie oddaje ortograficznego zasobu leksykalnego współczesnej polszczyzny uczniów szkół podstawowych. Obowiązujący *Słowniczek ortograficzny* podaje wyrazy stare, przestarzałe, nie używane przez uczniów, jak i wyrazy-ortogramy nie występujące w tekstach szkolnych, np.: *apasz* 'człowiek należący do świata przestępczego, opryszek, rzezimieszek'²³, *autsajder* 'osoba nie biorąca udziału, nie zaangażowana', *baskinka* 'dolna część bluzki, zakietu od pasa do bioder, zwykle odcinana, rozkloszowana', *cyzelować* 'ręcznie lub mechanicznie gładzić i wykańczać metalowe odlewy rzeźb i wyrobów rzemiosła artystycznego oraz kute wyroby złotnicze w celu usunięcia nierówności lub szwów odlewu', *dyfteria* 'choroba zakaźna wywołana zarazkiem maczugowca, objawiająca się w postaci zapalenia błon śluzowych gardła, nosa lub krtani połączonego z wystąpieniem białawych, włókniastych nalotów; błonica', *dżemper* 'rodzaj swetra wciąganego przez głowę', *harbuz* 'arbuz', *hreczany* 'gryczany', *kapce* 'kapec - ciepłe obuwie filcowe', *kapuza* 'kaptur, dawniej: duża czapka futrzana zakrywająca uszy', *kośba* 'koszenie trawy lub zboża', *krupy* 'kasza jęczmienna wyrabiana prymitywnym sposobem przez obłuskiwanie ziaren jęczmienia w drewnianej stępie', *lektorium* '1. sala w bibliotece przeznaczona dla czytelników korzystających ze zbiorów na miejscu; czytelnia. 2. sala wykładowa w uniwersytecie; audytorium. 3. drewniana lub murowana ściana w kościołach, oddzielająca prezbiterium od nawy, często bogato zdobiona; stosowana do XVI wieku', *lokomobila* 'maszyna złożona z koła parowego, parowego silnika tłokowego i urządzeń pomocniczych stanowią-

cych całość konstrukcyjną, używaną powszechnie w XIX wieku do napędu maszyn rolniczych, młyńskich, tartacznych, prądnic itp.', *muśka* 'kawałek futra lub materiału podszytego watoliną, zeszyty w ten sposób, że zostają bo bokach otwory, w które się wkłada dłonie w celu ochrony przed ziemnem', *mutra* 'nakrętka' *popoju-trze* 'dzień następny po dniu jutrzejszym', *poślad* 'ziarno zbóż gorszego gatunku oddzielone podczas czyszczenia zboża lub nasiona innych roślin niedostatecznie wykształcone lub uszkodzone przez szkodniki, używane przeważnie jako pasza', *preparatka* 'zeszytik do słówek, słowniczek', *przyzba* 'wał usypany z ziemi dookoła podmurówki chaty wiejskiej, czasami pokryty deskami', *pudding* 'angielska potrawa o konsystencji stałej lub kremu, sporządzona z kaszy, mąki, owoców, mleka, jak mięsa i innych składników, z dodatkiem przypraw, gotowana na parze lub pieczona', *resztówka* 'reszta gruntu pozostała po parcelacji prywatnej posiadłości ziemskiej', *retorta* 'zamknięta, szczelna komora ceramiczna lub metalowa stanowiąca podstawowy element odpowiedniego pieca, stosowana w przemyśle do suchej destylacji drewna i węgla oraz do obróbki cieplej i rafinowania niektórych metali', *schód* 'schody, zwykle w liczbie mnogiej', *siermięga* 'wierzchnie ubranie, rodzaj płaszczka z grubego samodziału, noszone przez chłopców w dawnej Polsce; sukmana', *skrofuły* przewlekła gruźlica węzłów chłonnych szyi, występująca głównie u dzieci żyjących w złych warunkach higienicznych i bytowych; *zołzy*, *strudel* 'cienko rozwałkowane, zwijane ciasto z jabłkami, pieczone w rondlu z dużą ilością masła', *trześnia* 'czereśnia', *tum* 'kościół katedralny, katedra', *wrębówka* 'wrębiarka'.

Z kolei brak w *Słowniczku ortograficznym* S. Jodłowskiego i W. Taszyckiego ortogramów o dużej frekwencji współczesnego języka szkolnego: aliancki, amperomierz, antysemityzm, archaizm, artezyjski, autoportret, awinioński, barbarzyństwo, betoniarz, bezwarunkowy, bioelektryczny, bohaterstwo, brakujący, brzęczący, burżuazyjno-demokratyczny, C-dur, Celsjusz, chlorowodorowy, chromatyczny, chrześcijański, czułość, dajże, dęty, dług, dopiąć, dorzucić, drażliwość, dwuwartościowy, dygnitarz, dyżurować, dziesięciolecie, dźwignęli, eksperyment, elegancja, elektromagnetyzm, elokwencja, epilog, euglena, eukaliptus, filtrowentylacyjny, gruchnęło, interwencja, iskrzący, jamochłony, jednowartościowy, kaem, kawalerzysta, kilkakrotnie, kiwnąwszy, klótlivy, kojarzyć, koncentrujący, konfident, konstytuanta, kontynuator, krzepnięcie, krzyżyk, ksiądz, legionista, lekceważenie, lennik, ludzkość, magnez, miauknąć, mnożna, monotonia, musnęła, nabożeństwo, nadbrzeże, nadmanganian, nadrzędny, namiętność, nawiazać, niebieskooki, niechętnie, niektórzy, nieobojętność, nieufność, niezliczony; bardzo liczny, obłuda, obnażać, obrzęknąć, odnóże, oglądać się, okuty, oryginał, osłupiały, ostrzeżony, otrzymywać, paleontologia, papieski, papież, pęknięty, płciowy, płoną-

cy, pobłażliwość, pobożny, poczuć, poddany, podgórski, podgrzać, podjeżdżać, podłożyć, podporządkować, pogrzebać, podjęcie, pokuta, politechniczny, rozróżniony, poświęcenie, potencjalny, pospiesznie, potłuc, potrafiłby, potrząsnąć, potwornie, powierzchownie, powtórzenie, półbóg, półgłos, półprodukt, półprosta, półprzewodnikowy, półpustynia, półsen, prehistoryczny, prezbiterium, produkować, proporcjonalność, przeciągać, przeciwdziałający, przeciwigazowy, przedkryzysowy, przedrostek, przedsiębiorca, przeegzaminować, przegrać, przegub, przekora, przelecieć, przemówić, przeprosić, przeskoczyć, przesunąć, przewidzieć, przychylność, przyjęty, przyrzadzić, psina, radiodbiornik, radiotechniczny, reakcja, reprezentować, rozciągnąć, rozpaczliwie, rozpuszczać, rozrzedzony, równoboczny, równoważnik, różaniec, różnobarwny, różnoraki, rzeczywistość, samorząd, scharakteryzuj, skarżypyta, skręcać, sługa, smętny, spostrzegłszy, sprawozdanie, sprzątanie, sprzeciwić się, strażnica, stworzenie, szedł, szturmować, ślizgać się, ślubowanie, świąteczny, tancerz, tętniący, trawka, trędowaty, trójprzymierze, trygonometria, trzeźwość, turystyczny, uchylić, uczciwość, uderzenie, uporządkować, urzeczony, wahanie, wiążący, wielmożny, wizerunek, woltomierz, wyciągnąć, wyposażenie, wyrósł, zaklęty, załącznia, zamknięty, zaprzężony, zhańbiony, zgrzeszyć, zmartwychwstanie, zmoknąć, zmierzać, zobowiązać, żelastwo, żonaty, życzliwie, żyłasty, żyworodność, żywot.

Brak ortogramów o dużej frekwencji w *Słowniczku ortograficznym* S. Jodłowskiego i W. Taszyckiego wymaga opracowania nowego szkolnego słownika ortograficznego, który przede wszystkim uwzględniałby strukturę współczesnego języka uczniów szkoły podstawowej, obejmując ortogramy o największej frekwencji.

Język jest zjawiskiem społecznym, stąd też ortografia jako sposób przekazywania języka opiera się na umowie społecznej, przekazanej nam przez tradycję, która jest jednym z elementów kultury.

Jesteśmy obecnie świadkami niewątpliwego obniżenia się poziomu kultury języka, o czym w ostatnich czasach wiele się mówi i pisze. Lekceważenie języka i jego roli społecznej obniża znaczenie ortografii i spycha ją do roli podrzędnej i mało ważnej. Obniżenie się poziomu kultury języka jest wynikiem z jednej strony katastrofy wojennej, z drugiej zaś - obniżeniem się poziomu kultury wskutek gwałtownego jej upowszechnienia.

Językoznawstwo statystyczne jest dziedziną najbardziej ścisłą spośród nauk humanistycznych. Ścisłość językoznawstwa polega na tym, że pojęcie ilości implikuje sprawdzalność wyników. Nie potrzeba udowadniać, że problemy, które można jednoznacznie rozwiązać za pomocą metod statystycznych, są bez porównania ważniejsze od tych zagadnień, do których rozwiązanie statystyczne jest nieprzydatne.

Zastosowanie statystyki językoznawczej w dydaktyce ortografii polega na uświadomieniu ilościowego charakteru wypowiedzianych sądów oraz na weryfikacji empirycznej subiektywnych wrażeń.

Statystyka językoznawcza pozwala na opracowanie list rangowych najbardziej reprezentatywnych ortogramów, najczęściej występujących w tekstach mówionych i pisanych języka szkolnego. Określone przez mnie ortogramy dla klas 4-8 odzwierciedlają najczęściej używane przez uczniów wyrazy i połączenia wyrazowe "trudne ortograficznie".

Statystyka językoznawcza pozwoliła na opracowanie słowników poziomych dla poszczególnych klas. Tak ułożone ortogramy informują uczących i uczących się, jakiej wiedzy ortograficznej można wymagać z lat ubiegłych i czego uczyć w danym roku szkolnym. Opracowane ortogramy przydadzą się nauczycielom egzaminującym do szkół ponadpodstawowych, ponieważ zawierać będą zestawy ortogramów, które można egzekwować od uczniów szkół podstawowych.

Ustalone ortogramy wpłyną na kolejność podawanego materiału ortograficznego na określonym poziomie klasowym. Ponadto staną się podstawą opracowania ćwiczeń ortograficznych z uwzględnieniem jakości i ilości ortogramów, a korpus ortogramów w szkolnym słowniku ortograficznym nie będzie miał charakteru przypadkowego, czy też stanowić zbioru osobliwości, choć i te nie są obojętne, lecz będzie uwzględniał ortogramy współczesnego języka uczniów szkół podstawowych.

PRZYPISY

- ¹ *Hapax legomena* 'wyraz, forma zaświadczona jednym tylko cytatem, forma występująca tylko jeden raz w dokumencie'.
- ² Massoreci 'rabini żydowscy, filologowie, którzy w pierwszych wiekach naszej ery ustalili samogłoski w tekście hebrajskim Bibli.
- ³ Obszerna bibliografia z zakresu językoznawstwa statystycznego znajduje się w pracy F. Nowaka: *Metoda statystyczna (kwantytatywna) w nauczaniu ortografii*. Bydgoszcz 1989 s. 95-103.
- ⁴ Badanie wyników nauczania w szkołach ogólnokształcących. Red. W. Okoń, Warszawa 1951; Wyniki nauczania gramatyki i ortografii w kl. IV i VII w świetle badań POOPP i BP. *Polonistyka* 1951 nr 3 s. 35-42; P. Bagiński, W. Janczewski: Sprawdzenie wyników nauczania języka polskiego w klasie VII szkoły podstawowej w oparciu o materiał programowy klas V-VII. *Polonistyka* 1952 nr 2 s. 45-48; Wyniki nauczania w szkołach ogólnokształcących: Red. W. Okoń, Warszawa 1952; I. Janiszowska, K. Kuligowska, B. Wilgocka: O egzaminach z języka polskiego w klasie VI i VII. *Głos nauczycielski* 1953 nr 31/32 s. 3; S. Dobosiewicz: Wyniki nauczania w szkolnictwie ogólnokształcącym. *Nowa szkoła* 1955 nr 1, s. 18-25; I. Janiszowska, K. Kuligowska, B. Wilgocka: O wynikach egzaminów pisemnych z języka polskiego w klasie VI i VII. *Rocznik Instytutu Pedagogiki*. T.1 Warszawa 1955 s. 103-150; W. Hajdrych: Wyniki nauczania języka polskiego w klasach V-VII (za rok szkolny 1955/56). Warszawa 1956; A. Mackiewicz: Niewiedza ogólnikami

- upstrzona. *Głos nauczycielski* 1956 nr.40 s. 3; W. Szczerba: Szkoła na wsi. Niektóre zagadnienia i postulaty. Warszawa 1957; J. Żytkowa: Kilka danych o wynikach nauczania języka polskiego w klasach VII w szkołach wiejskich. *Polonistyka* 1959 nr 1 s. 21-30; P. Guz: Wyniki nauczania gramatyki w szkole podstawowej w świetle badań eksperymentalnych. *Biuletyn Nauczyciela Opolskiego* 1969 nr 3 s. 34-42; A. Świerczyńska: Uwagi i spostrzeżenia dotyczące badań wyników języka polskiego w kl. VI-VIII. *Polonistyka* 1960 nr 5 s. 17-25; R. Radwiłowicz, M. Radwiłowiczowa: Z ogólnopolskich badań nad wynikami nauczania języka polskiego w klasach IV. *Życie szkoły* 1962 nr 10 s. 1-6; A. Szumski: Wiadomości z gramatyki u uczniów klasy VII. *Polonistyka* 1962 nr 2 s. 49-53; Badania wyników nauczania w szkołach podstawowych. Red. W. Czerniewski, I. Janiszowska, W. Okoń, Warszawa 1964; M. Zarębina: Kształtowanie się systemu językowego dziecka. Wrocław 1965; U. Wińska: Błędy językowo-stylistyczne uczniów szkół podstawowych województwa gdańskiego. Cz. I i II Gdańsk 1974; K. Kuligowska: Badanie wyników nauczania w roku 1966. *Nowa szkoła* 1967 nr 1 s. 14-19; Z. Kwieciński: Sprawność dydaktyczna szkoły w świetle badań tekstowych. *Klasy Łączone* 1968 nr 3; Z. Książczak: Wyniki nauczania języka polskiego w klasie VI. *Nowa Szkoła* 1969 nr 5 s. 22-24; K. Kuligowska: Badania wyników nauczania. *Nowa Szkoła* 1969 nr 5 s. 17-19; T. Poznańska: Wyniki nauczania języka polskiego w klasie VI. *Nowa Szkoła* 1969 nr 5 s. 20-22; H. Bułczyńska-Zgółka: Z badań nad językiem młodego pokolenia na ziemiach zachodnich. *Dydaktyka Literatury* 1977; M. Zarębina: Rola szkoły w rozwoju języka (słownika) młodzieży. W: *Socjolingwistyka 1. Polityka językowa*. Katowice 1977 s. 98-107; E. Polański: Części mowy oraz ich frekwencja w zasobie leksykalnym uczniów. W: *Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego 3*. Red. J. Kram, E. Polański, Katowice 1980 s. 125-146; E. Polański: Słownictwo uczniów. Warszawa 1982; E. Laskowska: Z badań nad słownictwem uczniów i nauczycieli. *Studia Filologiczne* 1985 z. 24 s. 151-163 WSP Bydgoszcz; H. Synowiec: Rozwój słownictwa nazywającego cechy osobowości w języku dzieci i młodzieży. Katowice 1985.
- ⁵ Badanie wyników nauczania w szkołach ogólnokształcących. Red. W. Okoń, Warszawa 1951; Wyniki nauczania w szkołach ogólnokształcących. Red. W. Okoń, Warszawa 1952; A. Zowada: Opanowanie ortografii w szkołach wiejskich. *Klasy Łączone* 1985 nr 4/5 s. 200-212; J. Węgier: Ortografia absolwentów szkół podstawowych. *Polonistyka* 1961 nr 5 s. 46-59; A. Zowada: Wyniki badań nad opracowaniem ortografii w klasie VII. *Klasy Łączone* 1961 nr 5 s. 277-284; R. Radwiłowicz, M. Radwiłowiczowa: Z ogólnopolskich badań nad wynikami nauczania języka polskiego w klasach IV. *Życie Szkoły* 1962 nr 10 s. 1-6; Badania wyników nauczania w szkołach podstawowych. Red. W. Czerniewski, I. Janiszowska, W. Okoń, Warszawa 1964; Z. Kozikowski: Ortogramy w klasach piątych. *Prace Eksperymentalne Dydaktyczno-Językowe 1*. Opole 1965; U. Wińska: Błędy językowo-stylistyczne uczniów szkół podstawowych województwa gdańskiego. Cz. I i II Gdańsk 1966; Z. Kuligowska: Badania wyników nauczania. *Nowa Szkoła* 1969 nr 5 17-19; E. Polański: Badania nad ortografią. Katowice 1973; Z. Chromik: Z zagadnień leksykalno-ortograficznych w podręcznikach szkolnych i programach szkoły podstawowej. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; F. Nowak: Współczesna norma ortograficzna a stan ortografii uczniów. *Studia Polonistyczne*. T.9 Poznań 1981 s. 119-125; F. Nowak: Zasady pisowni wraz z ortogramami dla klasy IV szkoły podstawowej (proponycja materiałów pomocniczych dla nauczycieli). *Studia Filologiczne WSP Bydgoszcz* 1986 z. 19/20 s. 183-218; F. Nowak: O potrzebie specjalnego słowniczka dla uczniów szkoły podstawowej. *Studia Filologiczne WSP Bydgoszcz* 1986 z. 19/20 s. 166-183; F. Nowak: Ortogramy języka polskiego klas IV-VIII szkoły podstawowej. Bydgoszcz 1987; F. Nowak: Listy frekwencyjne ortogramów do zasad pisowni polskiej dla klas IV-VIII szkoły podstawowej. Bydgoszcz 1987; F. Nowak: Ortogramy. W: E. Polański: *Dydaktyka ortografii i interpunkcji*. Warszawa 1987 s. 131-153; F. Nowak: Dobór ortogramów do zasad pisowni w klasie VI-VIII. *Język Polski w Szkole*

- 1987/88 z. IV s. 489-523; F. Nowak: Ortogramy w nauczaniu pisowni. *Język Polski w Szkole* 1987/88 z. VI s. 8-25; F. Nowak: Dobór ortogramów do zasad pisowni w klasie IV. *Język Polski w Szkole* 1987/88 z. VI s. 92-102; F. Nowak: Dobór ortogramów do zasad pisowni w klasie V. *Język Polski w Szkole* 1987/88 z. VI s. 102-116; F. Nowak: Ćwiczenia ortograficzne w zakresie ortogramów dla klas IV-V. *Język Polski w Szkole* 1987/88 z. V s. 615-652; F. Nowak: O książkę dla nauczyciela do nauczania ortografii w klasach IV-VIII szkoły podstawowej. W: *Kształcenie językowe*. T.5 Wrocław 1988 s. 63-71; F. Nowak: Nauka ortografii i interpunkcji. *Polonistyka* 1988 nr 6 s. 488-492; F. Nowak: O potrzebie ortograficznego słownika poziomowego. *Język-Teoria-Dydaktyka*. WSP Kielce 1988 s. 59-71; F. Nowak: Jak wyjść z niepowodzeń w nauczaniu ortografii. W: *Efektywność kształcenia polonistycznego w szkole podstawowej*. Red. S. Frycie, M. Sobecka. Warszawa 1988 s. 325-337; F. Nowak: Ćwiczenia ortograficzne do ortogramów klasy VI-VII szkoły podstawowej. *Język Polski w Szkole* 1988/89 z. I s. 51-81; F. Nowak: Ćwiczenia ortograficzne do ortogramów klasy VIII szkoły podstawowej. *Język Polski w Szkole* 1988/89 z. II s. 188-213; F. Nowak: Metoda statystyczna w nauczaniu ortografii w szkole podstawowej. *Studia Filologiczne WSP Bydgoszcz* 1989 z. 24 s. 71-99; F. Nowak: Metoda statystyczna (kwantytatywna) w nauczaniu ortografii. Cz. I i II. Bydgoszcz 1989; F. Nowak: Ćwiczenia ortograficzne dla klas IV-VIII szkoły podstawowej na podstawie szkolnego słownika frekwencyjno-poziomowego. Bydgoszcz 1989.
- ⁶ Ortogram to wyraz lub połączenie wyrazowe zawierające trudność ortograficzną, np. *góra, domu, z lasu*.
- ⁷ Potrzebę tę wcześniej sygnalizowali: B. Wieczorkiewicz: Uwagi o ortografii i jej nauczaniu. *Polonistyka* 1959 nr 3 s. 1-14; F. Froelichowa, J. Ledóchowska: *Metodyka nauczania ortografii w szkole ogólnokształcącej*. Warszawa 1961; J. Tokarski: O pisowni polskiej. *Poradnik Językowy* 1963 nr 10 s. 401-422; Z. Chromik: Z zagadnień leksykalno-ortograficznych w podręcznikach i programach szkoły podstawowej. W: *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978 s. 59-69.
- ⁸ Lista rangowa to ułożenie ortogramów według malejących częstości.
- ⁹ Program szkoły podstawowej. *Język polski. Klasy IV-VIII*. Warszawa 1990.
- ¹⁰ H. Meier: *Deutsche Sprachstatistik*. Olms, Hildesheim 1978; H. Plickat: *Deutscher Grundwortschatz*, Weinheim 1980; K. Wagner: *Die Sprachsprache des Kindes*, Düsseldorf 1974; Bayerische Richtlinien für den Rechtschreibunterricht. W: *Amtsblatt des Kultusministeriums* 1981, nr 20; Senator für Schulwesen: *Vorläufiger Rahmenplan für Fach Deutsch-Rechtsschreibung*, Berlin 1977; *Rahmenrichtlinien - Fachgruppe Deutsch Primarstufe: Rechtschreiben-Schriftliche Kommunikation, Arbeit mit dem Grundwortschatz*. Diesterweg, Frankfurt 1982; I. Niedersteberg: *Aufbau eines Grundwortschatzes, Klassen 1 und 2. CVK*, Bielefeld; E. Wendelmuth: *Mindestwortschatz für den Rechtschreibunterricht in den Klassen 1. bis 4.*, Berlin 1982.
- ¹¹ W.F. Kaeding: *Häufigkeitwörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin 1898.
- ¹² A.W. Tekučev: *Ob ortografiečskim i punktuacionnom minimume dla srednej školy*. Moskva 1974 s. 17.
- ¹³ *Ortografiečskij slovar russkogo jazyka AN SSR*. Moskva 1974.
- ¹⁴ Program szkoły podstawowej... op.cit., s. 5-6, 13-14, 22, 31, 40.
- ¹⁵ M. Nagajowa: *Polska mowa. Podręcznik do języka polskiego*. Warszawa 1981; J. Wójcik: *Język polski. Ćwiczenia i wiadomości z gramatyki oraz pisowni dla klasy 4.*, Warszawa 1981.
- ¹⁶ M. Jaworski: *Język polski. Ćwiczenia i wiadomości z gramatyki i pisowni dla klasy 5*. Warszawa 1982; M. Nagajowa: *Język i świat, podręcznik do języka polskiego*. Warszawa 1982.
- ¹⁷ M. Jaworski: *Język polski. Ćwiczenia i wiadomości z gramatyki oraz pisowni polskiej dla klasy 6*. Warszawa 1983; M. Nagajowa: *Polubić czytanie. Podręcznik do języka polskiego*. Warszawa 1983.

- 18 M. Jaworski: *Język polski. Gramatyka i ortografia. Podręcznik dla klasy siódmej szkoły podstawowej*. Warszawa 1984; S. Sufinowa: *Język polski. Mowa rodzinna. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturalnego dla klasy siódmej szkoły podstawowej*. Warszawa 1984.
- 19 K. Krajewski: *Język polski. Echo z dna serca. Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturalnego dla klasy ósmej szkoły podstawowej*. Warszawa 1985; J. Strutyński: *Język polski. Gramatyka i ortografia. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej*. Warszawa 1985.
- 20 J. Wójcik: *Nauka ortografii i interpunkcji. Wiadomości i ćwiczenia dla uczniów klas 4-6*. Warszawa 1985.
- 21 J. Wójcik: *Język polski, op.cit.*
- 22 S. Jodłowski, W. Taszycki: *Słowniczek ortograficzny z zasadami pisowni dla uczniów szkoły podstawowej*, Warszawa 1986.
- 23 Znaczenie ortogramów opracowano na podstawie *Słownika języka polskiego*. T. 1-3. Red. M. Szymczak. Warszawa 1978-1981.

DIE SPRACHWISSENSCHAFT IM RECHTSCHREIB UNTERRICHT

Zusammenfassung

Die Sprachstatistik ist eine noch sehr junge Wissenschaft und ihr gegenwärtiger Stand in den einzelnen Ländern recht unterschiedlich entwickelt. Neben zahlreichen Ländern, in denen man auch heute über vereinzelte sprachstatistische Untersuchungen noch nicht hinausgekommen ist, gibt es andere, die bereits zu einer geschlossenen planvollen Bearbeitung sprachstatistischer Aufgaben vorgestoßen sind, und ganz wenige, die mit der Entwicklung streng mathematisch-statistischer Methoden und neuerdings mit dem Aufgebot einer vollendeten maschinellen Zähltechnik die Bemühungen der übrigen Länder um die Sprachstatistik weit überflügelt haben.

In der Rechtschreibdidaktik ist es notwendig, ausschließlich exakten Methode festzustellen: eine Methode, die von verschiedenen Forschern verwendet wird und die stets zu gleichen Ergebnissen führt, ist exakt; eine Methode hingegen, die von verschiedenen Forschern angewandt wird und die zu unterschiedlichen Ergebnissen führt, ist nicht exakt. Wenn wir davon sprechen, daß in der Rechtschreibdidaktik nur exakte Methoden gebraucht werden sollen, denken wir hauptsächlich an die Statistik. Die Rechtschreibdidaktik kann, als exakte Wissenschaft verstanden, die Probleme so formulieren, daß sie mit statistischen Methoden gelöst werden können.

In der zeitgenössischen Rechtschreibdidaktik sollen ausschließlich mathematisch-statistische Methoden angewandt werden, denn sie gestatten die Bestimmung der am häufigsten gebrauchten Einheiten des orthographischen Wortschatzes, die orthographisch schwierig und die für die gegebene Klassenstufe am repräsentativsten sind. Die Sprachstatistik ermöglicht die Erstellung von Grundwortschatz Listen für die einzelnen Klassenstufen. Mit Hilfe der Sprachstatistik kann die orthographischen Staffgebiete für die Lehrprogramme und Lehrbücher der Schüler bestimmt werden. Die Sprachstatistik gestattet es, die Reihenfolge und Zahl der orthographischen Übungen in den Lehrbüchern der Schüler festzulegen.

Von den zahlreichen methodischen und didaktischen Problemen, die durch die angewandte Sprachstatistik neue Beleuchtung, neuartige Zugänge und aussichtsvolle Lösungen erfahren dürften, sei eines herausgegriffen, das weit über den enen Fachkreis hinaus den Eltern unserer Schulkinder zu denken gibt: Das

Rechtschreib-Diktat im Kampf gegen das leidige "Schulkreutz", die Orthographie!
Dieses Beispiel vermittelt auch dem Laien einmal einen Eindruck davon, mit welcher Genauigkeit neue Unterrichtsverfahren ausgedacht, angelegt, erprobt und mit erstmaliger Hilfe sprachstatistischer Untersuchungen auch in ihrer fortlaufenden Wirkung überwacht werden.

Übersetzung von Franciszek Nowak